

The Meaning Of Opposition in The Institutionalization Process of The One-Party Regime: “The Case of The Free Republican Party”

Samet Ünlü^{1,a,*}

¹ Department of Marketing and Advertisement, Şarkışla Aşık Veysel Vocational School, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 19/10/2025

Accepted: 06/01/2026

ABSTRACT

The study aims to examine the sociological meaning of opposition during the institutionalization of the single-party regime in Turkey through the example of the Free Republican Party (Serbest Cumhuriyet Fırkası – SCF), a short-lived political initiative founded in 1930. Departing from the premise that political opposition derives its significance not merely from its existence but from the boundaries within which it is made possible, this research discusses how opposition was structurally constrained and functionally integrated into the hegemonic discourse of the state. Within the framework of key political sociology concepts such as the public sphere, legitimacy, crisis of representation, and political participation, the study analyzes the foundation of SCF, its social base, the demands voiced in its rallies, and its eventual dissolution. Drawing on Habermas’s theory of the public sphere, Gramsci’s notion of hegemony, and O’Donnell’s approach to delegative democracy and controlled opposition, the evaluation reveals that the SCF was not merely a political attempt but served as a “test ground” that sociologically exposed the boundaries of the single-party regime. In this context, the study critically investigates the historical failure of institutionalized opposition in Turkey and explores how state-society relations were shaped during this period.

Keywords: Public sphere, opposition, Free Republican Party, single party regime.

Tek Parti Rejiminin Kurumsallaşma Sürecinde Muhalefetin Anlamı: “Serbest Cumhuriyet Fırkası Örneği”

Öz

Araştırma, Türkiye’de tek parti rejiminin kurumsallaşma sürecinde muhalefetin taşıdığı sosyolojik anlamı, 1930 yılında kısa ömürlü bir siyasal deneyim olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) örneği üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Siyasal muhalefetin yalnızca varlığıyla değil, hangi sınırlar içinde mümkün kılındığıyla da anlam kazandığı gerçeğinden hareketle, bu araştırma muhalefetin yapısal olarak nasıl sınırlandırıldığını ve devletin hegemonik söylemi içinde nasıl işlevselleştirildiğini tartışmaktadır. Siyaset sosyolojisinin temel kavramları olan kamusal alan, meşruiyet, temsil krizi ve siyasal katılım çerçevesinde SCF’nin kuruluşu, toplumsal tabanı, mitinglerde dile gelen talepler ve nihai olarak tasfiyesi analiz edilmiştir. Habermas’ın kamusal alan kuramı, Gramsci’nin hegemonya kavramsallaştırması ve O’Donnell’in kontrollü muhalefet yaklaşımı doğrultusunda yapılan değerlendirme, SCF’nin yalnızca bir siyasal girişim değil, aynı zamanda tek parti rejiminin sınırlarını sosyolojik olarak gözler önüne seren bir “test alanı” olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırma, Türkiye’de muhalefetin tarihsel olarak kurumsallaşamamasının nedenlerini ve devlet-toplum ilişkilerinin bu süreçte nasıl şekillendiğini eleştirel biçimde çözümlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alan, muhalefet, Serbest Cumhuriyet Fırkası, tek parti rejimi.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

^a samettunlu@gmail.com

0000-0001-9493-6173

How to Cite: Ünlü S ,(2026) The Meaning of Opposition in The Institutionalization Process of The One-Party Regime: “The Case of The Free Republican Party”, CUJOSS, 50(1): 117-127

Giriş

Siyasal rejimlerin toplumsal yapılarla kurduğu ilişkiler, yalnızca iktidarın kimde olduğu sorusuyla sınırlı kalmamakta, muhalefetin hangi biçimlerde üretildiğini, nasıl sınırlandırıldığını ve hangi koşullarda meşru kabul edildiğini de içermektedir (Weber, 2023). Bu yönüyle siyaset sosyolojisi, siyaset iktidarın kurumsal yapılanmasını olduğu kadar, iktidarın toplumsal rıza üretme biçimlerini ve siyaset katılımın sınırlarını da inceleyen bir disiplin olarak öne çıkmaktadır (Heywood, 2021). Rejim tiplerinin sadece hukuki sınıflandırmalar üzerinden değil; tarihsel bağlam, ideolojik yönelimler ve sınıfsal ilişkiler çerçevesinde ele alınması gerekmektedir (Poulantzas, 2006). Tek parti rejimleri bu anlamda siyaset rekabetin ortadan kaldırıldığı yapılar olmanın yanında devlet-toplum ilişkisinin merkezileştiği ve siyaset alanın daraltıldığı rejim biçimlerini temsil etmektedir (Linz, 2000). Siyaset alanının hangi araçlarla sınırlandırıldığı ve yurttaşların ne ölçüde siyaset özne hâline gelebildiği sorusu, bu bağlamda temel bir araştırma konusu oluşturmaktadır.

Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde kurulan tek parti rejimi, modern ulus-devlet inşasını merkeziyetçi bir siyaset yapı aracılığıyla gerçekleştirmeyi amaçlamıştır (Zürcher, 2025). Bu süreçte toplumsal dönüşüm, büyük ölçüde yukarıdan aşağıya yönlendirilen reformlar yoluyla şekillendirilmiş, siyaset katılım ise belirli sınırlar içerisinde tutulmuştur (Ahmad, 2015). Siyaset alanı, iktidarın doğrudan denetimi altında biçimlenmiş; toplumsal taleplerin ifade edilmesi, devletin çizdiği ideolojik ve kurumsal çerçevenin dışına çıkamamıştır (Koçak, 2016). Bu durum, muhalefetin yalnızca var olup olmamasıyla değil, hangi koşullarda ve ne ölçüde var olabildiğiyle anlam kazandığına işaret etmektedir.

Muhalefet, siyaset rejimlerin meşruiyetini sınavan ve kamusal alanın canlılığını sağlayan temel bir toplumsal pratik olarak değerlendirilmektedir (Habermas, 2015). Ancak muhalefetin bu işlevi her rejimde aynı biçimde ortaya çıkmamakta; bazı siyaset yapılarında muhalefet, iktidarın denetimi altında tutulan sembolik bir unsura dönüştürülmektedir (Gramsci, 2014). Türkiye siyaset tarihinde bu duruma örnek teşkil eden en dikkat çekici deneyimlerden biri, 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’dır (Zürcher, 2025). SCF’nin ortaya çıkışı, rejimin kontrollü bir siyaset açılım arayışının ürünü olarak değerlendirilmektedir (Ahmad, 2015). Bu bağlamda SCF’nin tarihsel önemi, siyaset başarı ya da başarısızlığından ziyade, tek parti rejiminin muhalefete tanıdığı sınırları görünür kılmasıyla ilişkilidir (Koçak, 2016).

SCF deneyimi, muhalefetin yukarıdan belirlenen sınırlar içinde üretildiği, ancak toplumsal taleplerle karşılaştığında rejim açısından bir tehdit unsuru hâline geldiği bir siyaset ortamı temsil etmektedir (Bora, 2021). SCF mitinglerinde dile getirilen ekonomik sıkıntılar, adalet talepleri ve temsil eksikliği, devletin siyaset alanı üzerindeki mutlak denetiminin sorgulanmasına yol açmıştır (Zürcher, 2025). Bu süreç siyaset öznellik ve kamusal ifade hakkının sınırları bakımından da önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur.

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye’de tek parti rejiminin kurumsallaşma sürecinde muhalefetin taşıdığı sosyolojik anlamı, Serbest Cumhuriyet Fırkası örneği üzerinden eleştirel biçimde incelemektir. Çalışma, SCF deneyiminin siyaset alanının sınırlarını nasıl görünür kıldığını ve muhalefetin neden kalıcı bir kurumsal yapıya dönüşemediğini tartışmayı hedeflemektedir.

Araştırma, siyaset sosyolojisinin kavramsal araçlarından yararlanarak tarihsel bir literatür taraması yöntemine dayanmaktadır. SCF üzerine yapılmış akademik çalışmalar ve siyaset tarih kaynakları üzerinden yürütülen çözümleme, tek parti rejimlerinde muhalefetin kontrol altına alınma biçimlerini ve meşruiyet üretim stratejilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kuramsal çerçeve ise kamusal alanın dışlayıcı yapısını, hegemonik iktidar ilişkilerini ve kontrollü muhalefet pratiklerini merkeze alan yaklaşımlar üzerine kurulmuştur.

Bu çalışma, SCF’yi siyaset alanının ideolojik, kurumsal ve toplumsal sınırlarını açığa çıkaran bir rejim pratiği olarak değerlendirmektedir. Böylece Türkiye’de muhalefetin neden tarihsel olarak kurumsallaşmadığı ve siyaset çoğulculuğun neden kırılğan kaldığı, literatüre dayalı eleştirel bir perspektifle analiz edilmektedir.

Tek Parti Rejiminin Sosyolojik Temelleri

Tek parti rejimleri, siyaset partiler arası rekabetin askıya alındığı geçici yönetim biçimleri değil, siyaset alanının yeniden tarif edildiği, toplumsal iktidar ilişkilerinin yeniden kurgulandığı derin yapısal dönüşümlerdir. Bu rejimler, çoğu zaman kurumsal otoriterliğin süreklileştiği, siyaset öznelerin şekillendirildiği ve yurttaşlık ilişkilerinin belirli çerçeveler içerisinde yeniden tanımlandığı siyaset iktidar düzenekleri olarak işlerlik kazanmaktadır (Linz, 2000). Bu bağlamda tek parti rejimlerinin anlaşılması, siyaset sistemlerin teknik özelliklerine odaklanmakla yetinmemeli, bu sistemlerin hangi sosyolojik koşullarda kurumsallaştığını, hangi tarihsel dinamikler tarafından meşrulaştırıldığını ve hangi ideolojik aygıtlarla toplumsallaştırıldığını da sorgulamalıdır.

Gramsci’nin hegemonya kavramı, bu sorgulamanın en işlevsel teorik araçlarından birini sunmaktadır. Gramsci’ye (2014) göre egemen sınıflar, yalnızca baskı araçları yoluyla değil, aynı zamanda kültürel, entelektüel ve ideolojik liderlik yoluyla da toplumsal iktidarlarını sürdürebilmektedir. Hegemonya, devletin zor araçlarıyla değil, rıza üretim mekanizmalarıyla işlerlik kazanmakta; toplumsal düzen, yalnızca yönetimin baskısıyla değil, yönetilenlerin ikna edilmesiyle mümkün hâle gelmektedir. Tek parti rejimleri, bu çerçevede, kendi siyaset meşruiyetini yalnızca hukuki veya idari düzenlemelerle değil; milliyetçilik, kalkınmacılık ya da modernleşme gibi ideolojik temalarla geniş toplumsal kesimlere benimsetme çabası içinde olmuştur (Karpas, 1977).

Gramsci'nin bu görüşlerini yapısalcı bir zeminde yeniden yorumlayan Poulantzas (2006) ise, modern devletin yalnızca baskı değil aynı zamanda sınıfsal tahakkümün kurumsal formu olduğunu belirtmektedir. Devlet, sınıflar arasındaki çelişkileri bastırmakla kalmaz, aynı zamanda bu çelişkilerin görünmezleşmesini sağlayacak ideolojik yapıları da üretir. Devletin görece özerkliği, onun yalnızca egemen sınıfın değil, egemen sınıflar blokunun uzun erimli çıkarlarını temsil etmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, tek parti rejimlerinde sınıf farklılıklarının siyasal alanda görünmezleşmesi ve tüm yurttaşların eşit bir ulusal kimlik altında yeniden tanımlanmasıyla somutlaşmaktadır. Sınıf temelli siyasal örgütlenmeler bastırılırken, halkın siyasal özne olma kapasiteleri ideolojik bir homojenleştirme süreciyle denetim altına almaktadır. (Jessop, 2021).

Bu süreçte devletin yalnızca bir yönetim aygıtı değil, aynı zamanda siyasal alanı şekillendiren bir özne olarak devreye girdiği görülmektedir. Siyasal alan, yalnızca kurumlar arası ilişkilerden ibaret değildir; sembolik sermaye dağılımının ve meşruiyet mücadelelerinin yoğunlaştığı bir sosyal alandır (Bourdieu, 1991). Tek parti rejimleri bu bağlamda, siyasal alanın kurallarını yeniden tanımlayarak, hangi taleplerin meşru sayılacağını, hangi aktörlerin konuşma hakkına sahip olacağını ve hangi söylemlerin kamusal görünürlük kazanacağını belirleme gücüne sahiptir.

Bu tür rejimlerde siyasal katılım, biçimsel düzeyde varlığını sürdürebilirken, özsel olarak yönlendirilmiş, filtrelenmiş ve merkezileştirilmiş bir yapıya bürünmektedir. Yurttaşın siyasete katılımı, iktidarın belirlediği kanallar ve söylemler aracılığıyla mümkün hâle gelirken, temsiliyet esasen bir yukarıdan atfedilmiş temsil biçimine dönüşmektedir. Bu durum, siyasal temsilin krizine, yani temsil eden ile temsil edilen arasındaki mesafenin giderek açılmasına neden olmaktadır (Urbina, 2006). Siyasal partilerden sivil toplum örgütlerine, basın-yayın organlarından eğitim kurumlarına kadar geniş bir ideolojik aygıtlar ağı, devletin egemenliğini hem maddi hem de simgesel düzeyde tahkim etmektedir.

Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde de benzer bir durum gözlemlenmektedir. Siyasal alanın inşası, yalnızca hukuki tekleşme ile değil, milliyetçi-modernist bir söylem aracılığıyla da biçimlendirilmiş; muhalefet yalnızca siyasal olarak değil, ideolojik olarak da sınırlandırılmıştır. Halkçılık, devletçilik ve inkılapçılık gibi ilkeler, resmî ideolojinin değil, aynı zamanda siyasal alanın meşruiyet çerçevesinin de belirleyicisi olmuştur (Zürcher, 2025).

Tek parti rejimlerinin sosyolojik temelleri tekil olarak partiler arası rekabetin eksikliğiyle açıklanamayacak kadar çok katmanlıdır. Bu rejimler, siyasal alanı hem kurumsal hem de ideolojik düzeyde yeniden şekillendirerek, yalnızca kimlerin iktidarda olacağını değil, neyin siyaset sayılacağını da belirlemektedir. Hegemonya, sembolik iktidar ve temsiliyet krizi gibi kavramlar, bu tür rejimlerin toplumsal dokudaki karşılığını anlamak açısından önemli kuramsal araçlar sunmaktadır.

Tek Particiliğin Kurumsallaşması

Türkiye'de tek parti rejiminin kurumsallaşması, devletin ideolojik, kurumsal ve kültürel düzeyde toplumla kurduğu ilişkilerin baştan yapılandırılması süreci olarak işlev görmüştür. 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlayan yeni rejim inşası, siyasal iktidarın yalnızca seçimle değil, aynı zamanda düşünsel ve kültürel hegemonya yoluyla da sürdürülmesini gerekli kılmıştır. Bu süreçte Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), yalnızca iktidar partisi olarak değil, yeni devletin kurucu aktörü ve taşıyıcı ideolojik aygıtı olarak konumlanmıştır. Parti, zamanla devletin kendisiyle özdeşleşmiş, idari sınırlar ile siyasal alan arasındaki fark ortadan kalkmış ve bu birliktelik hukuki meşruiyetini 1924 Anayasası'nın da ötesine geçerek fiilî bir hâkimiyet üzerinden sağlamıştır (Zürcher, 2025).

Tek parti rejiminin kurumsallaşmasında CHF'nin merkezi rolü, partinin yönetici seçkinlerin örgütü olmasıyla tanımlı çerçevede kalmamış, halkla kurduğu temsil biçimi aracılığıyla da meşruiyet üretmiştir. Parti-devlet bütünleşmesinin en açık tezahürlerinden biri, CHF'nin devrimlerin muhafızı olarak tanımlanmasıdır. 1927 yılında yapılan kurultayda partinin bu vasfı resmîyet kazanmış ve böylece parti, yalnızca güncel siyasal işleyişin değil, aynı zamanda rejimin tarihsel sürekliliğinin de garantörü olarak görülmüştür (Ahmad, 2015). Bu konumlanma, devletin tüm organlarıyla birlikte ideolojik bir bütünlük içinde çalışmasını zorunlu kılmış ve özellikle bürokratik yapı, siyasal meşruiyetin temel taşıyıcısı hâline gelmiştir.

Bu dönemde siyasal iktidarın kurumsal aygıtlarıyla toplum arasında aracılık işlevi gören bürokratik elit, siyasal sürecin hem uygulayıcısı hem de ideolojik biçimlendiricisi rolünü üstlenmiştir. Bürokrasinin bu dönemdeki işlevi, teknik bir yönetim faaliyeti olmanın yanında siyasal alanın nerede başlayıp nerede bittiğini belirleyen ve yurttaşlığın içeriğini tanımlayan bir normatif işlevdir. Özellikle eğitim, basın, din hizmetleri ve kültürel üretim alanlarında merkezî denetim ve yönlendirme, toplumsal düzenin sürekliliğini sağlama amacına hizmet etmiştir. Nitekim Maarif Vekâleti'nin müfredat politikaları, Halkevleri'nin ideolojik seferberliği ve Diyanet İşleri Reisliği'nin rejimle uyumlu bir din anlayışı üretme çabası, bu bürokratik-ideolojik bütünlüğün parçaları olarak değerlendirilmelidir (Parla, 1995; Tunçay, 2015).

Askerî elitin bu süreçteki rolü de göz ardı edilemez niteliktedir. Osmanlı'dan devralınan askeri gelenek, yeni rejimde de etkisini sürdürmüştür; ordunun kurucu misyonu, siyasal alanın hem sembolik hem de fiilî denetiminde belirleyici olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün askerî kimliği ile siyasal liderliği arasındaki geçiş yeni rejimin rasyonel-legal temelleri ile karizmatik otorite arasındaki ikili yapı üzerine inşa edilmiş bir meşruiyet zemini (Heper, 2023). Bu çerçevede asker-sivil bürokrasi, rejimin devamlılığı açısından yalnızca teknik değil, normatif bir işlev de yüklenmiştir.

Toplumla kurulan ilişkinin niteliği ise, temsil edici değil dönüştürücü bir karakter taşımaktadır. Yurttaşın siyasal alandaki yeri, katılımcı bir özne olarak değil, yönlendirilen bir nesne olarak biçimlendirilmiş, halk, siyasal sürece katılmak yerine, parti-devletin öngördüğü pencere içinde modernleştirilmesi gereken bir kitle olarak tanımlanmıştır. Özellikle Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi kurumlar, yalnızca eğitim ve kültür aktarımı değil; aynı zamanda yurttaşın rejim değerleri doğrultusunda yeniden inşa edilmesini sağlayan araçlar olarak kullanılmıştır (Üstel, 2021).

Bu süreç aynı zamanda, yurttaşlığın pasif bir biçimiyle kısıtlı tutulduğu bir kamusal alan tasavvuru da beraberinde getirmiştir. Habermas'ın (2015) kavramsallaştırdığı anlamda kamusal alanın oluşumuna engel teşkil eden bu yapı, halkın kendiliğinden siyasal öznellik geliştirmesini değil; iktidarın biçimlendirdiği bir söylem çerçevesinde konum almasını teşvik etmiştir. Böylece rejim, eleştirel kamuoyunun oluşmasını engelleyerek, siyasal iletişimi yukarıdan aşağıya akan bir tahkimat biçimine dönüştürmüştür. Devletin, yurttaşın hayatına müdahalesi sadece iktisadi ya da siyasal olmanın yanı sıra yaşam tarzından dil kullanımına, kıyafetten kültürel alışkanlıklara kadar geniş bir alanı kapsamıştır.

Modernleşme adına uygulanan bu politikalar, Gellner'in (2018) ulus-devlet modelinde tanımladığı yüksek kültürün yerel kültürleri homojenleştirme süreciyle benzerlik göstermektedir. Yerel kimlikler, etnik farklılıklar, dini cemaatler ve geleneksel yapıların sistem dışı aktörler olarak görülmesi, rejimin merkezîyetçi doğasının bir sonucudur. Bu durum, siyasal bütünleşmenin sağlanması adına kültürel çoğulculuğun bastırılmasını da beraberinde getirmiştir.

Türkiye'de tek partililiğin kurumsallaşması, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın siyasal parti olmanın ötesine geçerek devletin taşıyıcı ideolojik gücü hâline gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bu süreçte askerî ve bürokratik elit, siyasal alanın yeniden inşasında merkezi roller üstlenmiştir. Yurttaşlık, temsiliyet, siyasal katılım ve kamusal tartışma gibi olgular, partinin tanımladığı eksenler içinde yeniden tanımlanmıştır. Böylelikle tek parti rejimi, yalnızca yönetim biçimi değil, aynı zamanda bir kültürel-siyasal proje olarak toplumu biçimlendiren, ideolojik süreklilik üreten ve alternatif siyasal ifadeleri sistem dışına iten bir kurumsal yapılar bütününe dönüşmüştür.

Demokratik rejimlerin vazgeçilmez unsurlarından olan çok partili siyasal yaşam, Türkiye'de anayasal düzeyde ilk günden itibaren kabul edilmesine rağmen uygulamada ancak 1946 yılından sonra tam manası ile görülebilmektedir. Bu durum, demokratik ortamın varlığını sorgulatmış, muhalefet faaliyetlerinin uzun süre meclis dışından basın ve ayaklanmalar aracılığıyla yürütülmesine sebebiyet vermiştir. Partilerin kapatılması yahut henüz kurulmadan teşebbüs aşamasında kalması, siyasi muhalefetin bir türü olan parlamento içi muhalefetin gerçek anlamda ortaya çıkamamasına neden olmuştur. Dolayısıyla 23 yıllık tek parti dönemi, Türkiye'nin demokratikleşme sürecini sekteye uğratan ve muhalefet geleneğinin zayıf kalmasına yol açan bir dönem olarak tarihe geçmiştir (Engeloğlu, 2021).

Muhalefetin Sosyolojik İşlevi

Siyasal rejimlerin sürdürülebilirliği sadece iktidarın varlığına değil, bu iktidarın karşısında yer alabilecek alternatif odakların varlığına da bağlıdır. Bu nedenle muhalefet sadece iktidarı dengeleyen bir unsur değil, aynı zamanda meşruiyetin yeniden üretildiği ve siyasal alanın canlı tutulduğu bir toplumsal işleve sahiptir. Habermas'ın (2015) kamusal alan kuramı çerçevesinde, muhalefet; yurttaşların siyasal karar alma süreçlerine akıl yürütme yoluyla katılımını mümkün kılan eleştirel kamusal tartışmanın temel taşı olarak konumlanmaktadır. Modern demokrasiler, yalnızca seçimlerle değil; aynı zamanda rasyonel söylem üretiminin mümkün olduğu özgür kamusal alanlarla işleyebilmektedir.

Muhalefet, bu yönüyle yurttaşların kolektif akıl yürütmeye katılımını mümkün kılan, toplumsal meşruiyetin dinamik bir şekilde yeniden üretildiği bir süreçtir. Siyasal sistemlerin meşruluğu toplumsal rızanın sürekliliğine de dayanmaktadır. Bu rıza, muhalefetin sesine ve eleştirisine alan açılmadığı sürece gerçek anlamda üretilemez. Çünkü muhalefet, iktidarın kör noktalarını görünür kılmakta, karar alma süreçlerinin şeffaflığını artırmakta ve toplumun siyasal öznelliğini güçlendirmektedir. Bu nedenle muhalefetin bastırılması siyasal sistemin kendini yenileme kapasitesinin zayıflatılması anlamına gelmektedir.

Ancak her siyasal sistem bu eleştirel kamuoyunun gelişimine izin vermemektedir. Özellikle otoriter veya yarı-otoriter rejimlerde, muhalefetin varlığı sistematik olarak kısıtlanmakta, iktidar, meşruiyetini katılımdan değil, katılımın sınırlandırılmasından da üretmektedir. O'Donnell'e (1994) göre, bazı rejimler muhalefetin tamamen ortadan kaldırılmasından, onu belirli sınırlar içinde var etmeyi tercih etmektedir. Böylece muhalefet, iktidarın meşruiyetini güçlendiren ve sahte bir çoğulculuk görüntüsü yaratan bir vitrin unsuruna dönüşmektedir. Bu durumda muhalefet, eleştiri üretme kapasitesinden arındırılmış, iktidarın belirlediği sınırlar dâhilinde işlev gören edilgen bir aktöre indirgenmiştir.

Bu tür rejimlerde siyasal çoğulculuk biçimsel düzeyde sürdürülmekte, içerik bakımından ise ciddi bir daralma yaşamaktadır (Linz, 2000). Muhalefet partileri, sivil toplum örgütleri ya da medya organları görünürde faaliyet gösterebilirken, bu aktörlerin siyasal sürece etkisi büyük ölçüde denetim altına alınmaktadır. Böylece rejim, çoğulculuğun görüntüsünü verirken siyasal alanın sınırlarını sıkı biçimde belirlemektedir. Bu tür kontrollü ortamlar yurttaşlarda siyasal yabancılaşma yaratmakta, seçmen davranışları çoğu zaman protesto ya da edilgenlik biçimlerine dönüşmektedir (Tilly, 2011). Katılımın azalması, siyasal sistemin toplumsal meşruiyet açısından kırılanlaşmasına neden olmaktadır. Bu kırılanlık, kurumsal siyasal katılımın zayıflamasıyla sınırlı kalmamakta; siyasalın nasıl algılandığına ve anlamlandırıldığına ilişkin bilişsel ve sembolik düzeyleri de etkilemektedir.

Siyasal iktidarın sembolik düzlemdeki bu tahakkümü, yurttaşların gündelik yaşamda siyasal algılama ve anlamlandırma biçimlerini de belirlemektedir. Hangi fikirlerin düşünülmeğe değer sayılacağı, hangi eleştirilerin yapıcı ya da tehlikeli olduğu gibi yargılar, iktidarın bilgi üretiminde sağladığı tekelin bir sonucudur. Muhalefetin sınırlandırılması, temsil krizinin yanında bilgi krizi de yaratmaktadır. Siyasal karar alma süreçleri, eleştirel alternatiflerden arındırıldığında, toplumsal ihtiyaçlar yönetilemez hâle gelmekte ve siyasal alan, gerçekliğin değil, iktidarın yeniden ürettiği imgelerin alanı olmaktadır (Dean, 2009).

Bütün bu kuramsal çerçeve içinde muhalefet siyasal bir hak olmanın yanında; toplumsal dinamizmin, katılımın ve dönüşümün taşıyıcısıdır. Onun sınırlandırılması veya biçimselleştirilmesi, sadece iktidarın tahkimiyle sonuçlanmamakta; yurttaşlığın içeriğinin daralmasına, siyasal olanın toplumsal olandan kopmasına ve kolektif tahayyülün zayıflamasına neden olmaktadır. Bu nedenle muhalefetin sosyolojik işlevi, iktidarı dengelemenin ötesinde, siyasal olanın kamusallaşmasını mümkün kılmak, hakikat rejimlerini çeşitlendirmek ve yurttaş özneliğini güçlendirmektir. Toplumun siyasal olarak canlı tutan şey, yalnızca seçimler değil; fikirlerin çarpışması, taleplerin karşılaşması ve siyasal öznelerin eleştirel ilişki kurabilmesidir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşunun Toplumsal Arka Planı

SCF, Türkiye siyasal tarihinde yalnızca kısa ömürlü bir siyasal girişim olmanın ötesinde, tek parti rejiminin sınırlarını ve iktidarın muhalefete dair tasavvurunu görünür kılan bir siyasal laboratuvar niteliğindedir. 1930 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün bilgisi ve teşvikiyle kurulan bu parti, ilk bakışta rejim içi bir çoğulculuk arayışının ürünü gibi görünse de gerçekte devletin denetiminde, kontrollü bir muhalefet tecrübesi olarak yapılandırılmıştır. SCF'nin kuruluş süreci, dönemin siyasal elitinin muhalefete dair zihniyetini, iktidarın siyasal alanı nasıl sınırladığını ve halkın bu deneyime verdiği tepkinin rejim açısından nasıl bir tehdit algısı yarattığını anlamak açısından kritik öneme sahiptir.

SCF'nin doğrudan Atatürk tarafından önerilmesi, onun siyasal manevra kabiliyetini ve rejimi kendi denetiminde test etme stratejisini göstermektedir. Atatürk, CHF'nin giderek artan bürokratikleşmesi ve halkla arasındaki mesafenin açılması karşısında, rejimin meşruiyetini pekiştirecek bir alternatif yaratmak istemiştir. Bu bağlamda, en güvendiği isimlerden biri olan eski başbakan ve büyükelçi Fethi Okyar'a yeni bir parti kurmasını önermiş; ancak bu partinin temel ilkeler açısından rejime bağlı kalmasını da şart koşmuştur (Zürcher, 2025). Okyar'ın anılarında da belirttiği gibi, SCF'nin kuruluşu Atatürk'ün onayıyla gerçekleşmiş, hatta parti programı hazırlanırken doğrudan onun yönlendirmeleri dikkate alınmıştır (Okyar, 2000). Bu durum, SCF'nin kendiliğinden gelişen bir muhalefet hareketi olmaktan ziyade, rejimin sınırlarını test etmeye yönelik kontrollü bir siyasal girişim olarak değerlendirilebileceğini düşündürmektedir. Ancak

dönemin aktörlerine ait anılar ve farklı tarihsel okumalar, bu sürecin tek merkezli ve bütünüyle planlı bir tasarım olarak ele alınamayacağını da ortaya koymaktadır.

Bu siyasal manevra hem içerideki siyasal talepleri yatırtmayı hem de dış dünyaya çoğulculuk görüntüsü vermeyi amaçlamaktadır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'ye yansımalarıyla birlikte artan ekonomik memnuniyetsizlik ve halktaki hoşnutsuzluk, iktidarın meşruiyetini sorgulamaya başlamıştır. Ayrıca dönemin Avrupa kamuoyunda tek parti yönetimlerine yönelik artan eleştiriler, Türkiye'yi liberal demokrasi ile özdeşleşen bir imaj inşa etmeye zorlamıştır (Ahmad, 2015). Dolayısıyla SCF'nin kuruluşu hem iç hem dış dinamikler karşısında stratejik bir dengeleme arayışının sonucudur. Atatürk, bu yolla halkın nabzını tutmayı, rejimin tabanını test etmeyi ve kendi reformlarının meşruiyetini halk nezdinde yeniden üretmeyi hedeflemiştir.

Ancak bu stratejik manevranın sınırları baştan itibaren belirlenmiştir. SCF, her ne kadar ekonomik ve siyasal özgürlükleri savunuyor gibi görünse de parti programında Cumhuriyet'in temel niteliklerine (laiklik, milliyetçilik, halkçılık) bağlılık vurgusu yapılmış, rejimin temel sütunlarına dokunulmayacağı açıkça belirtilmiştir. Bu, partinin ideolojik pozisyonunun muhalefet gibi görünen ama iktidarla temelde aynı ilkeleri paylaşan bir çizgide kalacağını göstermektedir (Toprak, 1997). SCF'nin serbest piyasa ekonomisi, bireysel girişimcilik ve vergi adaleti gibi konularda geliştirdiği söylem, iktidar partisiyle farklılaşma arzusu taşısa da bu söylemin rejimin kurucu ilkeleriyle çatışmamasına özel önem gösterilmiştir. Bu durum, partinin kurumsal sınırlarını baştan itibaren daraltmış, siyasi rekabetin gerçek bir alternatif üretmesine engel olmuştur.

Sosyolojik açıdan bu durum, siyasal alanın baştan tanımlandığı ve muhalefetin meşruiyetinin iktidarın çizdiği sınırlarla belirlendiği bir yapı ortaya koymaktadır. Bourdieu'nün (1991) siyasal alan kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, SCF'nin hareket edebileceği alanın iktidar tarafından sınırlandırılmış olması, partinin siyasal sermaye biriktirmesini ve tabanla doğrudan ilişki kurmasını zorlaştırmıştır.

SCF'nin ideolojik konumlanması da bu sınırlandırmayı pekiştirmiştir. Parti, liberal ekonomi ve kısıtlı devlet müdahalesi gibi Batı merkezli kavramları kullanmasına rağmen, bunu radikal bir dönüşüm talebiyle değil, rejim içi bir reform önerisi şeklinde dile getirmiştir. Nitekim partinin kuruluş bildirgesinde yer alan özgürlük vurguları, büyük ölçüde rejimin kendi meşruiyetini yeniden üretmesine hizmet etmiştir. Bu çerçevede SCF, çoğulculuğu kurumsallaştırmak yerine, iktidarın tanımladığı eksenler dâhilinde temsili bir muhalefet rolü oynamıştır. Bu durum, O'Donnell'in kontrollü muhalefet kavramıyla açıklanabilmektedir. O'Donnell'e (1994) göre, bazı rejimler kendi meşruiyetlerini sürdürebilmek için sistem içi muhalefeti teşvik eder, fakat bu muhalefetin sisteme meydan okuma kapasitesi yoktur. SCF örneği, bu kavramsallaştırmanın erken bir prototipi olarak değerlendirilebilir.

SCF'nin kuruluşu, Türkiye'de siyasal alanın çizgilerini iktidarın belirlediği ve muhalefetin bu çizgilerin ötesine geçmesinin rejim açısından tehdit sayıldığı bir bağlamda gerçekleşmiştir. Parti, doğrudan iktidar eliyle kurulmuş, programı iktidarın çizdiği çerçevede hazırlanmış ve faaliyetleri sıkı bir denetim altında sürdürülmüştür. Bu yapı, muhalefetin toplumsal bir güç olarak değil, siyasal meşruiyeti pekiştiren bir araç olarak görülmesini beraberinde getirmiştir.

Kuruluşu ile kapanışı arasında yalnızca üç aylık bir süre olmasına rağmen SCF'nin Türkiye'nin siyasi hayatında önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Bu konuda kayda değer bir literatürün oluşması da dikkat çekicidir. SCF olayı, Türkiye'nin demokrasi tarihinde daha sonra çok partili hayata dönüşle birlikte yaşanan temel siyasi gerilimleri anlamaya ve açıklamaya imkân tanımaktadır. Türk siyasi hayatının bu kısa demokrasi tecrübesi, iktidarın temel ilkelerini nasıl tanımladığını ve pratikte siyaseti nasıl daralttığını göstermesi açısından ilgi çekicidir. Öyle ki, 1945'te çok partili hayata yeniden geçilmesinden bugüne, iktidar oyununun belli noktalar ve söylem alanı içerisinde oynandığı söylenebilir (Akın, 2012). Bu yönüyle SCF, yalnızca kendi döneminin değil, sonraki siyasal dönemlerin de muhalefet-iktidar ilişkilerini anlamak açısından kritik bir tarihsel laboratuvar işlevi görmektedir.

Toplumsal Tabanın Serbest Cumhuriyet Fırkası'na Tepkisi

SCF'nin siyasal sahneye çıkışı, yalnızca iktidarın kontrolündeki sınırlı bir muhalefet girişimi olarak kurgulanmış olsa da çok kısa sürede halkın geniş kesimlerinden beklenmedik ölçüde yoğun bir ilgiyle karşılanmıştır. Parti kuruluşunun hemen ardından Anadolu'nun birçok yerinde düzenlenen mitingler, yalnızca siyasal ilgi düzeyinin yüksekliğini değil, aynı zamanda halkın birikmiş ekonomik, siyasal ve kültürel taleplerini ifade etme arzusunun da açığa çıkarmıştır. Bu tepkiler, SCF'nin kurucularının dahi öngöremediği şekilde, partinin sembolik sınırlarını aşarak rejimin meşruiyet çizgilerini zorlayan kitlesel bir harekete dönüşmüştür.

SCF mitinglerinde dile getirilen taleplerin önemli bir bölümü ekonomik sorunlara odaklanmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkileri, Türkiye'de özellikle kırsal kesimde yoksulluğun derinleşmesine neden olmuş; vergi yükleri, fiyat dalgalanmaları ve geçim sıkıntısı halkın tepkisini artırmıştır. Mitinglerde en sık dile getirilen şikâyetler arasında ağır vergi uygulamaları, aşar vergisinin kalıntıları, toprak reformu beklentisi ve tekeller devlet yapısının küçük üretici üzerindeki baskısı öne çıkmıştır (Ahmad, 2015). SCF'nin liberal ekonomi söylemi, bu bağlamda geniş kesimlerce umut verici bir alternatif olarak algılanmış, serbestiyet vurgusu, yalnızca ekonomik alanda değil, siyasal düzlemde de özgürlük beklentilerini çağrıştırmıştır.

Ancak SCF mitinglerindeki talepler ekonomik düzeyde kalmamış siyasal temsiliyet, ifade özgürlüğü ve yönetime katılım gibi alanlarda da kendini göstermiştir. Halk, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın devletle özdeşleşen yapısından duyduğu rahatsızlığı doğrudan dile getirmiş, parti-devlet bütünleşmesinin yol açtığı bürokratik vesayet

kaldırılmasını talep etmiştir. Özellikle taşrada düzenlenen mitinglerde, yerel eşrafın ve bürokratların halka tepeden bakan tavırları sert biçimde eleştirilmiş, halk, siyasal sürecin edilgen nesnesi değil, aktif öznesi olmak istediğini güçlü biçimde ortaya koymuştur (Zürcher, 2025). Bu talepler, yalnızca sistem içi iyileştirme çağrısı değil, aynı zamanda siyasal özneleşme arayışının bir dışavurumu olarak okunabilmektedir.

Dikkat çeken bir diğer unsur kadınların SCF'ye yönelik ilgisidir. Cumhuriyet reformları kadınlara hukuksal ve kamusal bazı haklar kazandırmış olsa da siyasal temsiliyet alanı büyük ölçüde erkek egemenliğinde kalmaya devam etmiştir. SCF mitinglerine katılan kadınlar, yalnızca dinleyici değil, aynı zamanda konuşmacı ve eleştirmen olarak da yer almış; özellikle seçme ve seçilme hakkı, eğitimde eşitlik ve kamusal alanda görünürlük taleplerini yüksek sesle dile getirmişlerdir (Göle, 2010). Bu katılım biçimi, kadınların siyasal özneleşme yönündeki çabalarının erken bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. SCF mitingleri, kadınlar için ilk kez devletin resmi anlatısına bağlı olmadan kendi siyasal söylemlerini kurabilecekleri nadir platformlardan biri olmuştur.

Kentli elitlerin SCF'ye gösterdiği ilgi de yalnızca rejimle hoşnutsuzluk yaşayan halk kitlelerine özgü bir durum olmadığını göstermektedir. Özellikle liberaller, eski İttihatçılar, Batı eğilimli aydınlar ve ekonomik çevrelerde etkili bazı sermaye grupları, CHF'nin ekonomik politikalarından ve otoriterliğinden rahatsızlık duymakta, SCF'yi liberalizmin taşıyıcısı olabilecek potansiyel bir kanal olarak görmektedir. Bu gruplar, devletçilikten uzaklaşılması, bürokratik tahakkümün azaltılması ve bireysel özgürlüklerin genişletilmesi talepleri doğrultusunda SCF'ye destek vermiştir (Keyder, 1987). Bu destek, partinin ilk anda beklenmeyen ölçüde geniş bir toplumsal ve sınıfsal taban bulmasını sağlamış, partiyi kuran elitlerin öngörmediği bir siyasal ivme yaratmıştır.

Ancak bu ivme çok geçmeden kontrolden çıkmış ve SCF, rejimi test etmek amacıyla kurulmuş bir araç olmaktan çıkarak, mevcut iktidarı sorgulayan toplumsal bir harekete dönüşmüştür. Mitinglerde Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsına değil ama Cumhuriyet Halk Fırkası'na yöneltilen sert eleştiriler, basında SCF lehine artan yorumlar ve halkın iktidar değişimi beklentisine giren heyecanı, rejim açısından alarm verici bir hâl almıştır. Nitekim İzmir mitinginde yaşanan gerilim, devletin bu süreci artık kontrol edemediğini göstermiş ve partinin kendi meşruiyetini aşır rejim için tehdit hâline gelmeye başladığı algısını yaratmıştır (Tunçay, 2015).

Bu noktada, siyasal alanın iktidar tarafından çizilen sınırlarını zorlayan her türlü kitlesel talebin, sistem karşıtı bir hareket olarak okunması eğilimi belirleyici olmuştur. SCF'nin kitleselleşmesi, kontrollü muhalefet deneyiminin kırılma noktasını ve iktidarın siyasal çoğulculukla kurduğu çelişkili ilişkiyi ortaya koymuştur. Tilly'nin (2008) belirttiği gibi, devlet yalnızca şiddet uygulayarak değil, meşruiyetin çerçevesini çizerek ve kimlerin siyasal alanda yer alabileceğini tanımlayarak siyasal mücadeleyi biçimlendirmektedir. SCF'nin tasfiyesi, bu çizgiyi aşan toplumsal enerjinin sistem tarafından nasıl bastırıldığını açık biçimde göstermiştir.

SCF'nin toplumsal taban tarafından sahiplenilmesi bastırılmış taleplerin kolektif ifadesi hâline gelmesine neden olmuştur. Bu durum, muhalefetin iktidar denetiminde tutulamayacağını ve siyasal alanın gerçek anlamda kamusallaşmasının ancak özgür katılım ve temsil koşullarında mümkün olabileceğini göstermektedir. SCF örneği, Türkiye siyasal tarihinde halkın ilk kez merkezi otoritenin dışında siyasal bir özne olarak konuşmaya başladığı ve bu nedenle de hızla susturulduğu kritik bir dönemeçtir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Tasfiyesi ve Muhalefetsizliğin Kurumsallaşması

SCF'nin tasfiyesi Türkiye'de siyasal alanın sınırlarının nasıl çizildiğine ve iktidarın muhalefetle kurduğu ilişkiye dair belirleyici bir dönüm noktasıdır. Bu tasfiye, siyasal çoğulculuğun denetlenebilir olduğu varsayımının çöküşünü temsil etmekte ve devletin bürokratik reflekslerinin, siyasal alanın otonom gelişiminden nasıl rahatsızlık duyduğunu gözler önüne sermektedir. SCF'nin yükselen toplumsal desteği karşısında devlet aygıtının gösterdiği tepkisellik iktidarın muhalefeti tolere edilebilir sınırlar dışında düşünmeyi reddettiğini ortaya koymaktadır.

Bürokratik refleksin bu düzeyde belirleyici hâle gelmesinde, tek parti rejiminin siyasal alanı devletin ideolojik ve kurumsal uzantısı olarak görmesi önemli rol oynamaktadır. Poulantzas'ın (2006) belirttiği üzere, otoriter devlet biçimlerinde siyaset, sınıf iktidarının ve ideolojik tahakkümün yeniden üretim mekânıdır; bu nedenle alternatif siyasal temsiller, yalnızca karşı görüşler değil, aynı zamanda mevcut egemenliğe doğrudan tehdit olarak değerlendirilir. SCF'nin deneyimi de bu bağlamda, siyasal alanın iktidarın mutlak denetimi altında şekillendiğini ve herhangi bir bağımsız siyasal oluşumun bu sınırlar dışında varlık göstermesinin imkânsızlaştığını göstermiştir. Devletin bu süreçte yalnızca güvenlikçi kaygılarla değil, aynı zamanda modernleşme projesinin otoriter niteliğiyle şekillenen bir toplumsal mühendislik anlayışıyla hareket ettiği söylenebilir. Dolayısıyla tasfiye kararı, yalnızca mevcut siyasal otoritenin değil, dönemin ideolojik çerçevesinin de bir sonucudur.

SCF'nin kapatılmasının ardından yaşanan gelişmeler, siyasal alanın ciddi ölçüde daraltıldığını ve iktidarın siyasal rekabeti kalıcı olarak bertaraf etmeye yönelik bir strateji benimsediğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte yalnızca muhalefet tasfiye edilmemiş, aynı zamanda muhalefetin düşünülmesi ve tahayyül edilmesi bile sistematik olarak bastırılmıştır. Habermas'ın (2015) kamusal alan kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, devletin eleştirel kamuoyunu bastırması, siyasal meşruiyetin demokratik zeminde üretimini imkânsız hâle getirmektedir. Siyasetin yalnızca iktidarın tek sesli temsiline indirgenmesi, yurttaşların siyasal özne olma kapasitesini törpülemiş, halkın taleplerini ifade edeceği hiçbir meşru kanal kalmamıştır.

SCF'nin tasfiyesi ile Türkiye'de muhalefetsizlik kurumsallaşmış; siyaset, yalnızca iktidarın kendini

yeniden üretme aracı olarak işlevselleştirilmiştir. O'Donnell'in (1994) delegatif demokrasi tanımında vurguladığı üzere, demokratik görünümü ama temsiliyetin ve hesap verebilirliğin zayıf olduğu bir rejim tipinin erken örneği olarak değerlendirilebilir. SCF'nin ortadan kaldırılması, yurttaşların siyasal sürece aktif biçimde katılmalarının önüne geçilmiş; yurttaşlık, itaat ve sadakatle tanımlanan bir pasif özne konumuna indirgenmiştir. Katılımı teşvik etmeyen ve meşru siyasal çoğulculuğu bastıran bu yapı, siyaset ile toplum arasındaki mesafeyi kurumsallaştırmış; uzun vadede yurttaşlık bilincinin oluşumunu da sekteye uğratmıştır.

Öte yandan bu tasfiye süreci, Bourdieu'nün (1991) "sembolik iktidar" kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, yalnızca kurumsal düzeyde değil, aynı zamanda söylemsel düzeyde de muhalefetin yok sayıldığını ortaya koymaktadır. SCF deneyimi sonrasında rejim, siyasal birlik ve "tek doğru çizgi" söylemini daha görünür biçimde güçlendirmiş; siyasal farklılıklar giderek meşru alanın dışına itilmiştir (Zürcher, 2025). Bu süreçte muhalefet, çoğu zaman devlete karşı olmakla özdeşleştirilmiş ve bu yaklaşım, hegemonik bir siyasal söylemin inşasına zemin hazırlamıştır (Koçak, 2016). Söz konusu diskur, yalnızca siyasal partilerle sınırlı kalmamış; medya, entelektüel çevreler ve akademik alan üzerinde de belirleyici bir etki yaratmıştır (Bora, 2021). Eleştirel düşüncenin kamusal alanda daralmasıyla birlikte siyasal alan, giderek ideolojik bir tek sesliliğe yönelmiş; resmî ideolojinin dışında kalan fikirler, potansiyel bir tehdit olarak algılanmıştır (Zürcher, 2025).

Tasfiye sonrası oluşan bu hegemonik ortam, siyasal hayal gücünün sınırlarını daraltmış, halkın siyasal taleplerini ifade edebileceği araçlar ortadan kalkmıştır. Devletin siyaset üzerindeki egemenliği, yalnızca kurumlar yoluyla değil, aynı zamanda söylemler, temsil biçimleri ve gündelik hayat pratikleri üzerinden yeniden üretilmiştir. Bu durum, Tilly'nin (2008) belirttiği gibi, siyasal kapasitenin değil, siyasal dışlamanın kurumsallaşması anlamına gelmektedir. SCF'nin kapatılması, Türkiye'de siyasal alanın iktidar tekelinde biçimlenmesinin ve çoğulculuğun bir istisna değil, sistematik biçimde bastırılan bir olgu olduğunun en açık örneğidir. Buradaki en çarpıcı sonuç, siyasal katılımın yalnızca iktidar tarafından belirlenen koşullar içinde mümkün görülmesi, onun dışında kalan her türlü siyasal eylemliliğin ise kriminalize edilmesidir.

SCF'nin tasfiyesi, devletin siyaset üzerindeki hegemonik gücünü tahkim ettiği ve muhalefetin kurumsal düzeyde barınamayacağı bir rejim mimarisinin inşa edildiği bir kırılma anıdır. Bu kırılma, Türkiye siyasal tarihinde uzun yıllar sürecek olan muhalefetsizliğin ideolojik ve kurumsal temelini atılması anlamına gelmektedir. SCF deneyimi, bu nedenle sadece geçmişe dair değil, siyasal alanın hangi sınırlar içinde işlediğine dair bugüne de ışık tutan kritik bir sosyolojik vakadır. Bu bağlamda SCF'nin tasfiyesi, Türkiye'de siyasal meşruiyetin yalnızca iktidar kanallarında üretilmesine yol açan bir dönemeç olarak değerlendirilmekte ve siyasal hayatın tekleştirilmesinin başlangıç noktası olarak önem arz etmektedir.

Muhalefetin Siyaset Sosyolojisi Açısından Okunuşu Kamusal Alanın Daralması

Kamusal alanın daralması, yalnızca siyasal özgürlüklerin kısıtlanması anlamına gelmemekte, aynı zamanda yurttaşların siyasal özne olma kapasitelerinin sınırlandırılması, eleştirel düşüncenin bastırılması ve kamusal aklın işlevsizleştirilmesi gibi çok boyutlu bir dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Habermas'ın (2015) geliştirdiği kamusal alan kavramı, bireylerin rasyonel tartışma yoluyla ortak kanaatler oluşturabildiği, devletin müdahalesinden bağımsız bir eleştiri alanını ifade etmektedir. Habermas'a (2008) göre kamusal alanın meşruiyeti, yönetenlerin tartışmaya açık olması ve yurttaşların kamusal akıl yürütme yoluyla siyasal sürece aktif biçimde katılabilmesiyle mümkündür. Ancak Türkiye'de tek parti döneminde olduğu gibi, iktidarın mutlaklığına dayanan otoriter sistemlerde bu alanın işlevi daraltılmış, halkın siyasal süreçlere katılımı temsili sınırlar içinde tanımlanarak denetim altına alınmıştır.

SCF örneği, kamusal alanın devlet eliyle nasıl sınırlandırıldığını, eleştirel seslerin hangi ideolojik ve kurumsal araçlarla bastırıldığını somut biçimde ortaya koymaktadır. SCF'nin kısa süreli varlığı, rejimin siyasal çoğulculuğa ne ölçüde kapalı olduğunu göstermekle kalmamış, kamusal akıl yürütmenin gelişmesinin önündeki yapısal engelleri de açığa çıkarmıştır. Devletin söylem üzerindeki hâkimiyeti, yalnızca kurumlar aracılığıyla değil; medya, eğitim, kültürel temsiller ve resmî ideoloji üzerinden de tesis edilmiştir.

Yurttaşların siyasal katılımı, özgür iradeye dayalı bir pratik olmaktan çıkarak, iktidarın çizdiği çerçeveye sadakat gösterme biçimine indirgenmiştir. SCF'nin devletin teşviğiyle kurulmasına rağmen kısa sürede bastırılması, rejimin kendi içindeki sınırlı muhalefet alanına dahi tahammülsüz olduğunu göstermekte; böylece kamusal alanın yalnızca daraltılmadığını, aynı zamanda parçalanarak etkisizleştirildiğini ortaya koymaktadır.

Kamusal alanın bu şekilde sınırlandırılması, eleştirel entelektüel faaliyetin de sistematik olarak geriletmesine neden olmuştur. Akademi, medya ve kültürel üretim alanları, eleştirel düşüncenin taşıyıcısı olma işlevini yitirerek iktidarın ideolojik uzantılarına dönüşmüştür. Devlet, eleştirel değil, hegemonik söylemi yeniden üretecek aydın tipini teşvik etmiş, böylece kamusal tartışma zemini daha baştan tekleştirilmiştir (Gramsci, 2014). Kamusal tartışma yerini, iktidarın bildirimlerine ve halktan beklenen sadakat gösterilerine bırakmıştır.

Öte yandan kamusal alanın daralması toplumun kendi içsel sansür mekanizmalarıyla da pekiştirilmiştir. Siyasal fikir beyan etmenin riskli görüldüğü, sessizliğin hayatta kalma stratejisine dönüştüğü bu atmosferde, yurttaşlar kamusal özne olma niteliğini yitirmiş, siyasal alan ile yaşam dünyası arasındaki bağ kopmuştur. Habermas'ın (2001) iletişimsel eylem kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde, siyasal iletişim artık karşılıklı anlam üretimine dayalı bir müzakere değil; iktidarın söylemini meşrulaştırma çabasına indirgenmiştir.

Sivil Toplumun Gölgesinde Muhalefet

Tek parti rejimlerinin egemenlik inşasında sivil toplumun yeniden yapılandırıldığı görülmektedir. İktidar, yalnızca devletin baskı aygıtlarıyla değil, aynı zamanda sivil toplumun ideolojik aygıtları aracılığıyla da sürdürülmektedir (Gramsci, 2014). Bu bağlamda Türkiye'de tek parti döneminde muhalefetin bastırılması, yalnızca doğrudan siyasal alanın kontrolüyle değil, aynı zamanda sivil toplumun iktidar ideolojisine uygun şekilde şekillendirilmesiyle mümkün kılınmıştır. SCF deneyimi, muhalefetin sosyolojik olarak bastırıldığını, siyasal özneleşmenin toplum nezdinde kökleşmesine izin verilmediğini göstermektedir. Özellikle siyasal bilinç ve özneleşmenin gelişme potansiyelinin bulunduğu noktalarda dahi, iktidar aygıtları bu oluşumları kriminalize ederek ya da kültürel hegemonya ile nötralize ederek sistem dışına itmiştir.

Kamusal alan teorisinde sivil toplum, yurttaşların özgürce siyasal fikir geliştirebilecekleri bir alan olarak tanımlansa da (Habermas, 2008), otoriter rejimlerde bu alan parçalanmakta, örgütsel ve fikrî çeşitlilik yerine ideolojik homojenlik dayatılmaktadır. Türkiye'de 1930'larda bu durum, siyasal özneliğin bastırılması ve siyasal aktörlerin rejime sadakat gösteren unsurlar hâline getirilmesiyle somutlaşmıştır. SCF'ye verilen halk desteği bir aşırılık olarak algılanmış; devlet erkânı, bu desteğin siyasal bir özneleşmeye dönüşmesini bir tehdit olarak okumuştur. Bu nedenle partinin varlığına son verilmiş, ardından gelen yıllarda da örgütlü siyasal muhalefetin önü kesilmiştir (Zürcher, 2025). Bu süreçte sivil toplum alanının kendisi bir muhalefet kaynağı olmaktan çıkmış adeta devlet ideolojisini yeniden üreten ve meşrulaştıran bir toplumsal tampon işlevi görmeye başlamıştır.

Althusser'e (2019) göre okul, aile, medya ve kültürel alanlar, egemen sınıfın ideolojisini yeniden üretmekte ve bireylerin bu ideolojiye gönüllü olarak boyun eğmesini sağlamaktadır (Althusser, 2019). Tek parti rejiminde bu aygıtlar, muhalefet potansiyeli taşıyan tüm sivil girişimleri etkisizleştirmiştir. Örneğin Halkevleri hem modernleşme projesinin aracı hem de alternatif siyasal bilinçlerin bastırıldığı bir kamusal alanı temsil etmiştir. Muhalefetin kamusal görünürlüğü, ancak rejimin uygun gördüğü biçimlerde ve süreklilik taşımayacak ölçüde mümkün olabilmıştır. Böylece devlet, sadece siyasal alanı değil, bu alanı mümkün kılacak sosyal dokuyu da yapılandırmış, toplumsal muhalefeti bastırmakla kalmayıp, önleyici hegemonya politikalarıyla yeni muhalefet biçimlerinin gelişmesini de engellemiştir.

Türkiye'de de özellikle SCF deneyimi sonrasında muhalefetin bastırılması, yalnızca fiziksel baskı değil, aynı zamanda düşünsel alanın biçimlendirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Halkın siyasal katılımı bir hak olmaktan çıkarılıp bir tür sadakat gösterisine dönüşmüş; yurttaşlık, eleştirel pozisyon değil, rejime bağlılık ile ölçülmüştür. Bu durum, yurttaşların pasif kılındığı ve siyasal özneliğin tahrir edildiği bir siyasal kültür üretmiştir.

Bununla bağlantılı olarak, muhalefetin halk tabanına dayanmaması da yapısal bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. SCF mitinglerinde halktan gelen yoğun talepler, esasen muhalefet ihtiyacının derinliğine işaret etse de partinin kurumsal olarak devlet içi bir manevranın ürünü olması, bu talebin gerçek bir temsil zeminine dönüşmesini engellemiştir. Bu durum, halkın yalnızca seçim anlarında pasif bir destek unsuru olarak konumlandığı, siyasal süreçlere kalıcı ve örgütlü katılımının sistematik biçimde engellendiği bir yapıya işaret etmektedir (O'Donnell, 1994). Seçmenin siyasal alanla ilişkisinin yalnızca oy vermeye indirgenmesi, temsilin içeriğini boşaltmakta ve muhalefetin kolektif bir tabana yaslanmasını imkânsız hâle getirmektedir.

SCF deneyimi sivil toplumun gölgesinde bir muhalefetin nasıl üretildiğini ve nasıl yok edildiğini gözler önüne sermektedir. Siyasal özneliğin bastırılması, sivil toplumun parçalı ve denetimli hâle getirilmesi, halkın siyasal tahayyüllerinin kurumsal ifadelerle dönüşmemesi gibi unsurlar, Türkiye'de muhalefetin neden sürekli olarak kırılğan, geçici ve meşruiyet sorunu taşıyan bir formda ortaya çıktığını açıklamaktadır. Bu yapı, yalnızca tek parti rejiminin değil, onu izleyen dönemlerdeki siyasal kültürün de kodlarını belirlemiş, muhalefetin toplumsal derinliği olan bir özneye dönüşmesini sistematik olarak engellemiştir. Dolayısıyla muhalefetin bastırılması, yalnızca muhalefet partilerinin yok edilmesiyle sınırlı bir durum değil, bir siyasal toplumsallığın tüm kılcal damarlarına nüfuz eden ideolojik ve yapısal bir süreçtir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırma SCF deneyimi üzerinden Türkiye'de muhalefetin tarihsel, yapısal ve söylemsel sınırlarını siyaset sosyolojisinin kuramsal araçlarıyla analiz etmeyi amaçlamıştır. SCF'nin varlığı ve ani tasfiyesi, Türkiye siyasal tarihinde muhalefetin iktidar eliyle tanımlanan, biçimlendirilen ve çoğu durumda araçsallaştırılan bir alan olarak kurulduğunu göstermektedir. Bu tespit, siyasal alanın yalnızca serbest rekabetin gerçekleştiği bir platform değil, aynı zamanda iktidarın tahakküm kurduğu, sınırlar çizdiği ve belirli aktörlere meşruiyet sunduğu denetimli bir mekân olduğunu ortaya koymaktadır.

SCF deneyimi, Türkiye'de muhalefetin gelişmemesinin yalnızca baskı ve sansür gibi doğrudan müdahalelerle değil; siyasal alanın kurumsal tasarımı, ideolojik çerçevesi ve meşruiyet üretim mekanizmaları ile de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Siyasal katılım ve kamusal eleştiri gibi demokratik ilkeler, Türkiye'de uzun süre kamusal meşruiyetin asli parçaları hâline gelememiştir. Bu durum, yurttaşlık anlayışının pasif ve edilgen bir çerçeveye oturmasına yol açmıştır. Yurttaş, siyasetin öznesi değil, devletin biçimlendirdiği ve zaman zaman yönlendirdiği bir nesne olarak kalmıştır. Bu nedenle muhalefet, sistem içinde ancak izin verilen ölçüde nefes alabilmiş, siyasal farklılık ve çoğulculuk ise sürekli olarak tedirginlik ve denetim nesnesi olmuştur.

Bürokratik devlet aklının siyasal alanı şekillendirme biçimi, muhalefeti başlı başına bir istikrarsızlık unsuru

olarak kodlamıştır. Bu çerçevede muhalefet ya kriminalize edilmiş ya da kontrollü biçimde sistem içine çekilerek işlevsizleştirilmiştir. Bu refleksi, Schmitt'in (2007) dost-düşman ayrımı ekseninde şekillenen siyaset kuramıyla da bağlantılıdır. Muhalefet, sistemin meşruiyetini tehdit eden bir unsur olarak görüldüğünde onunla açık siyasal diyalog yerine ya bastırma ya da simgesel entegre etme tercih edilmiştir. Bu tercih, Türkiye'de siyasal alanın gerçek anlamda özerk bir mücadele zeminine dönüşmesini engellemiştir.

SCF bu bağlamda sadece muhalif bir girişim değil, aynı zamanda iktidarın kendi meşruiyetini sınamak için oluşturduğu bir siyasal ayna işlevi görmüştür. Ancak bu aynada yansıyanın beklenenin çok ötesine geçmesi, iktidarın reflekslerini harekete geçirmiş ve parti hızla tasfiye edilmiştir. Böylece SCF, muhalefetin sisteme entegre edilme eşiğini aştığında nasıl dışlandığını, bastırıldığını ve sistem dışına itildiğini gösteren çarpıcı bir örnek hâline gelmiştir.

Araştırma süreci aynı zamanda Türkiye'de siyasal özneliğin toplumsal dinamiklerden ziyade yukarıdan aşağıya, devlet aklının içinden inşa edilmeye çalışıldığını da gözler önüne sermiştir. SCF'nin kurucularının askerî ve bürokratik elit içinden seçilmiş olması, bu partinin bir halk hareketi değil, siyasal sistemin kendi içinde şekillendirdiği bir kontrollü deney olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu deneyin beklenmeyen biçimde halkta karşılık bulması, bastırılmış siyasal taleplerin, uygun ortamda nasıl kitlesel bir harekete dönüşebileceğini göstermiştir. Bu yönüyle SCF, halkın siyasal özne olma potansiyelinin ve taleplerinin bastırıldıkça biriktiğini ve taşma noktasına geldiğinde sistemi sarsabileceğini göstermiştir.

Bu taşma anı, siyasal alanın kırılğanlığını ve devletin siyasal enerjiyi yönetme konusundaki tahammülsüzlüğünü de ifşa etmiştir. Toplumun, SCF'yi yalnızca bir parti değil, aynı zamanda siyasal ifade ve değişim imkânı olarak görmesi, iktidar açısından yönetilmesi gereken bir kriz hâline gelmiştir. Bu kriz, siyasal alanın genişlemesi ile yeniden daraltılması arasında sürekli gidip gelen bir dengeye işaret etmektedir. Ne var ki bu denge, kalıcı bir demokratik kurumsallaşmaya hiçbir zaman evrilememiştir. Aksine, siyasal çoğulculuk sürekli olarak ya denetlenmiş ya da ikame edilmiştir.

SCF deneyimi, Türkiye'de muhalefetin neden kalıcı, örgütlü ve halkla bütünleşmiş bir yapıya kavuşamadığının ipuçlarını da sunmaktadır. Siyasal rejim, muhalefeti çoğu zaman geçici kriz anlarının emniyet supabı olarak görmüş, bu nedenle muhalefet yapılarına uzun vadeli bir yaşam alanı tanımamıştır. Böylece muhalefet, sistem içinde rejimle uyumlu olduğu sürece tolere edilmiş, bu sınır aşıldığında ise hızla devre dışı bırakılmıştır.

Bu sürecin bir başka önemli sonucu ise Türkiye'de siyasal kültürün katı bir ikilik üzerinden inşa edilmesi olmuştur. İktidar ve muhalefet, birbirini tamamlayan değil, karşılıklı olarak dışlayan pozisyonlar hâlinde kurgulanmıştır. Bu kutuplaştırıcı zemin, siyasal tartışmanın yapıcı bir içerik kazanmasını engellemiş muhalefeti etkisizleştirmiştir. Böylece siyasal alan, demokratik müzakerenin değil, güç gösterisinin ve meşruiyet krizinin alanına dönüşmüştür.

SCF'nin kısa ömürlü varlığı, erken Cumhuriyet dönemi açısından yalnızca tarihsel bir istisna değil, Türkiye siyasal sisteminin yapısal zaafalarını, kırılğan dengelerini ve muhalefetle kurduğu tahakküm ilişkilerini gözler önüne seren güçlü bir sosyolojik göstergedir. Bu bağlamda SCF'nin değerlendirilmesi, geçmişi anlamakla sınırlı kalmamalı, günümüz Türkiye'sinde hâlen geçerliliğini sürdüren yapısal sorunlara da ışık tutmalıdır. Zira muhalefetin parçalı, zayıf ve sistem içi sınırlarla kuşatılmış doğası, siyasal çoğulculuğun yerleşememesi, yurttaşın siyasal özneliğinin inşa edilememesi ve kamusal alanın devlet tarafından tekelleştirilmesi gibi sorunlar güncel siyasal yaşamda da hâlen belirleyicidir.

Gerçek bir demokratik dönüşüm ise sadece yeni partilerin veya adayların ortaya çıkmasıyla değil, siyasal alanın yapısal ve simgesel kodlarının yeniden inşasıyla mümkün olabilir. Bu yeniden inşa siyaset yapma biçimlerinin, yurttaşlık tahayyüllerinin, siyasal temsil anlayışlarının ve kamusal söylemin radikal biçimde yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Aksi takdirde, muhalefet tarih boyunca olduğu gibi, yalnızca bir deneme olarak kalmaya mahkûm olacaktır.

Extended Summary

This study critically examines the sociological meaning of political opposition during the institutionalization of the one-party regime in early Republican Turkey by analyzing the case of the Free Republican Party (Serbest Cumhuriyet Fırkası – SCF), which emerged briefly in 1930. Rather than treating SCF merely as a short-lived historical episode, this research conceptualizes it as a sociological lens through which the boundaries of the political field, the mechanisms of controlled participation, and the hegemonic strategies of state-building can be analyzed. The central argument of the study is that the significance of opposition lies not solely in its formal existence but in the structural limits within which it is allowed to operate. Accordingly, the SCF experience reveals a managed form of pluralism in which opposition was authorized, contained, and ultimately eliminated when it threatened to transform from symbolic dissent into a vehicle of substantive political participation.

Theoretically, the research draws on key concepts of political sociology. Habermas's theory of the public sphere provides a framework to analyze the restrictions imposed on communicative rationality and public debate in a regime that maintained a pedagogical vision of modernization. Gramsci's notion of hegemony and Poulantzas's theory of the state help explain how ideological apparatuses and bureaucratic guardianship functioned to secure consent while limiting political competition. Bourdieu's concept of the political field is utilized to understand how legitimate political actors and discourses were delimited by symbolic power. Furthermore, O'Donnell's concept of "controlled opposition" and "delegative democracy" is applied to clarify how the one-party regime tolerated a temporary

and system-compatible opposition as a strategy to renew legitimacy without permitting real contestation.

Methodologically, the study is based on qualitative historical analysis supported by a critical review of secondary literature, archival documents, party programs, speeches, and contemporary press materials. SCF is analyzed not only as a political organization but as a social phenomenon that exposed repressed political demands and offered a brief yet powerful rupture in the tightly controlled political space of the early Republic.

The findings demonstrate that although SCF was founded with the approval of Mustafa Kemal Atatürk and initially designed as a controlled experiment to test public opinion, it quickly gained unexpected popular momentum. Economic grievances following the 1929 global economic crisis, demands for tax justice, resentment toward bureaucratic domination, and calls for political participation converged around the SCF. Particularly noteworthy was the active involvement of women in SCF rallies, marking one of the earliest manifestations of women's political agency in modern Turkey. However, as SCF evolved from a symbolic form of opposition into a mobilizing political force, it crossed the tolerance threshold of the ruling Republican People's Party (CHP) and the state bureaucracy. Its rapid dissolution after only three months revealed the regime's unwillingness to accommodate pluralism beyond controlled limits.

This study argues that the closure of SCF led to the institutionalization of "oppositionlessness" in Turkey, a condition in which political dissent is systematically marginalized, fragmented, or domesticated. This process was supported not only by formal mechanisms of repression but also by ideological strategies that equated opposition with disorder or betrayal of national unity. Consequently, the public sphere remained underdeveloped, political participation was reduced to loyalty, and citizenship was constructed in a passive form.

In conclusion, the SCF case is interpreted as a sociological turning point that illustrates the structural constraints imposed on opposition in Turkish political history. It demonstrates that opposition was not eliminated merely by coercive means but through a complex interplay of hegemonic discourses, symbolic power, and institutional design. The findings of the study suggest that sustainable democratization requires more than the formal existence of multiple parties; it demands a reconfiguration of the political field through the protection of critical public space, the autonomy of civil society, and the institutionalization of accountable representation. By integrating theoretical insights with historical analysis, this study contributes to the understanding of how controlled pluralism and hegemonic statecraft have shaped political culture in Turkey and continue to influence the nature of opposition in contemporary politics.

Keywords: Public sphere, opposition, Free Republican Party, single party regime.

Kaynaklar

- Ahmad, F. (2015). *Modern Türkiye'nin oluşumu* (A. Yavuz, Çev.). Kaynak Yayınları.
- Akın, M. (2012). Laiklik sözleşmesi temelinde güdümlü muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 49–62.
- Althusser, L. (2019). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (T. Alp, Çev.). İthaki Yayınları.
- Bora, T. (2021). Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler. İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.
- Dean, M. (2009). *Governmentality: Power and rule in modern society*. Sage Publications.
- Engeloğlu, H. N. (2021). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası özelinde II. ve III. Meclis'te parlamento içi muhalefet üzerine bir değerlendirme. *Yasama Dergisi*, 42, 183–212.
- Gellner, E. (2018). *Uluslar ve ulusçuluk* (G. Göksu Ö. & B. E. Beğler, Çev.). Hil Yayınları.
- Göle, N. (2010). *Modern mahrem: Medeniyet ve örtünme*. Metis Yayınları.
- Gramsci, A. (2014). *Hapishane defterleri* (A. Cemgil, Çev.). Belge Yayınları.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı* (M. Tüzel, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Habermas, J. (2008). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Polity Press.
- Habermas, J. (2015). *Kamusallığın yapısal dönüşümü* (M. Sezgin & T. Bora, Çev.). İletişim Yayınları.
- Heper, M. (2023). *Türkiye'de devlet geleneği*. Doğu Batı Yayınları.
- Heywood, A. (2021). *Siyaset* (F. Bakırcı, Çev.). Felix Kitap.
- Jessop, B. (2021). *Devlet teorisi: kapitalist devleti yerine oturtmak*. (A. S. Özcan, Çev.). Phoenix Yayınevi
- Karpat, K. (1977). Turkey's foreign policy in transition, 1950–1974. *The American Historical Review*, 82(1), 154. <https://doi.org/10.1086/ahr/82.1.154>
- Keyder, Ç. (1987). *State and class in Turkey: A study in capitalist development*. Verso.
- Koçak, C. (2016). *Tek Parti: Cumhuriyet ve Şefler*. Timaş Yayınları.
- Linz, J. J. (2000). *Totalitarian and authoritarian regimes*. Lynne Rienner Publishers.
- O'Donnell, G. (1994). Delegative democracy. *Journal of Democracy*, 5(1), 55–69. <https://doi.org/10.1353/jod.1994.0010>
- Okyar, F. (2000). *Üç devirde bir adam*. Yeni Zamanlar Sahaf.
- Parla, T. (1995). *Türkiye'de siyasal kültürün resmi kaynakları: Kemalist tek-parti ideolojisi ve CHP'nin altı oku*. İletişim Yayınları.
- Poulantzas, N. (2006). *Devlet, iktidar, sosyalizm*. (T. Ilgaz, Çev.). Epos Yayınları.
- Schmitt, C. (2007). *The concept of the political*. University of Chicago Press.
- Tilly, C. (2008). *Toplumsal hareketler* (O. D. Şahin, Çev.). Babil Yayınları.
- Tilly, C. (2011). *Demokrasi* (E. Aşkın, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Toprak, B. (1997). Türkiye'de dinin denetim işlevi. In E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay (Eds.), *Türkiye'de siyaset: Süreklilik ve değişim*. Der Yayınları.
- Tunçay, M. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması (1923–1931)*. Yeni Zamanlar Sahaf.
- Üstel, F. (2021). *"Makbul vatandaş"ın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2025). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Y. Gönen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2023). *Ekonomi ve toplum (Cilt 1)* (L. Boyacı, Çev.). Runik Kitap.